

Çevre ve sağlık ilişkisi üzerine değerlendirmeler

Doç. Dr. Cavit Işık Yavuz

1993 yılında Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun oldu. Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalında halk sağlığı uzmanlığını, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalında çevre sağlığı yan dal uzmanlık eğitimini tamamladı. Hacettepe'de öğretim üyesi ve 2021'de kurulan Çevre Sağlığı Bilim Dalı Başkanlığı görevini yürütmektedir.

Çevre her geçen gün daha çok gündemde ve daha çok karşımızda. Sağlık alanında da üzerinde yoğunlaşılan ve hemen her disiplinin radarına giren bir alan.

Çevre terimi, içerisinde dar ya da geniş birçok öge kapsıyor. Evimiz, ofisimiz, yaşadığımız mahalle, kent, bölge hatta gezegen, hepsi çevrenin bir parçası. Aslında çevre ile ilk karşılaşmamız anne karnında başlıyor. En çok duyarlı olunan dönem de bu dönem. Anne, çevresinde neye maruz kalıyorsa karnındaki bebeği de onlara maruz kalıyor. Genel olarak çevre, Güler'in tanımıyla "canlının dışındaki her şey, kalıtsal yapı dışındaki her şey, herhangi bir anda sistem ya da canlıyı etkileyen bütün koşullar" olarak tanımlanıyor. Bu tanımın oldukça geniş çerçevesi içerisinde çevre ile farklı bileşenlerden oluşan bir yapıyı kastediyoruz. Bu bileşenlerin başlıcaları fiziksel (radyasyon, gürültü, sıcaklık, aydınlatma vb.) kimyasal (ağır metaller, solventler, tarımsal kimyasallar vb.), biyolojik (virüsler, bakteriler, mantarlar, alerjenler, vektörler, artropodlar vb.) davranışsal (diyet, kişisel hijyen, stres, egzersiz vb.), sosyal (aile, arkadaşlar, işyeri sosyal çevresi vb.) olarak sıralanıyor. Öte yandan bu etkenlerin sağlık etkileri anlamında çevresel etkenler ve bileşenler farklı özellikleriyle etki göstermektedir. Bu özellikler çevresel etkenlerle karşılaştıktan sonra oluşacak etkinin geç ortaya çıkması, etkenlerin çok faktörlü olması, özgül olmaması, kişiler arası duyarlılıkların farklı ortaya çıkması olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla çevresel etkenler ve bunların

etkileri çeşitli ve karmaşık bir alan oluşturmaktadır. Bu karmaşık ve çok faktörlü alanda oluşacak sağlık etkilerinin ele alınması da ayrı birçok disiplinli alanı ortaya çıkarmıştır (1, 2).

Çevre sağlığı ya da çevresel sağlık da yine Güler'in tanımıyla "çevrede bulunan insan ve diğer canlıların sağlığını ve varlığını tehlikeye düşüren etkenler ortadan kaldırmaya yönelik uygulamaları konu edinen halk sağlığı dalı"dır (3). Doksanlı yılların başında DSÖ Avrupa bölgesi tarafından yayımlanan dokümanda çevresel sağlık tanımında ise çeşitli çevresel öğelerin doğrudan ve dolaylı etkilerini içeren bir kavram olarak ele alındığını ve bu kavram içerisinde hem kimyasalların, radyasyonun ve bazı biyolojik ajanların doğrudan patolojik etkilerinin hem de dolaylı etkiler olarak vurguladığı konut, kentsel gelişim, arazi kullanımı ve ulaşımı içeren daha geniş bir çerçevede fiziksel, psikolojik, sosyal ve estetik çevrenin sağlık ve esenlik üzerindeki etkilerine odaklandığını görüyoruz (4).

Tarihsel olarak incelediğimizde çevre her zaman sağlığın ana konusu olmuştur. Çağın özelliklerine ve koşullarına göre sağlık açısından destekleyici ya da yıkıcı etkiler oluşturabilmiştir. Bu nedenle de yaşadığımız dönemin çevresel özellikleri halk sağlığının düzeyinin de bir göstergesi olarak görülebilir. Özellikle 20.yüzyılda yaşananlar, çevre sağlığını önemli kılan bir dizi gelişmeye neden olmuştur. Bu yüzyıl içerisinde yaşanan iki büyük savaş, hava kirliliği atakları, su, toprak ve havanın kirlen-

mesiyle ortaya çıkan yeni hastalıklar, yeni kimyasallar ve teknolojilerin, hızlanan kentleşmenin, kalkınma ve sanayileşme politikalarının çevreye olumsuz etkilerinin daha çok belirgin hale gelmesi, ekolojik tahribatın olumsuz etkileri ve iklim değişikliği her geçen on yıl konunun önemini ortaya koymuştur. Bütün bunlara ek olarak çevre oldukça politik bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu politik alan; gerek çevre, kalkınma, sanayileşme, kentleşme ve nüfus politikalarıyla, gerekse de toplumsal ve sosyal politikalar ile atık ve iklim politikalarıyla yakından ilgilidir. Üretim süreçlerinin hammaddeden insan gücüne malzemedan atıklara kadar yapılanması ve örgütlenmesi fiziksel, kimyasal, biyolojik etkiler yanında sosyal çevre üzerine de etkiler göstermektedir.

Birçok alanda yaşanan eşitsizlikler çevre alanında da kendini göstermekte ve çevresel etkenler de eşitsiz dağılmaktadır. "Belirli bir sosyal grubun çevresel tehlikelerden orantısız bir şekilde etkilendiği bir durum" olarak tanımlanan çevresel eşitsizlik üzerine yapılan çalışmalar, çevresel risklerle karşılaşan grupların etnik ve sınıfsal özelliklerini ön plana çıktığına işaret etmektedir (5). Bu noktada küreselleşme ile ortaya çıkan ve çevre sorunlarının politik çerçevesini genişleten bir dönem yaşadığımızı da unutmamak gerekmektedir. Dünya Sağlık Örgütü hesaplamalarına göre küresel ölçekte çevresel etkenler ölümlerin %24'ünden sorumlu tutulmaktadır. Bu ölümlere neden olan hastalıklar damar yolu hastalıkları (is-

kemik kalp hastalığı ve inme), sıtma, solunum yolu hastalıkları, yenidoğan yaşam koşulları, kazalar, kanserler, diyabet sıralanmaktadır (6).

Bugün sağlık alanının gündeminde çevresel konular ve çevresel sorunlar ilk sıralarda yer almaktadır. Ekolojik dönüşüm, iklim krizi, biyoçeşitlilik kaybı, su sorunları, atıklar ve kirlilik doğrudan ve dolaylı etkileriyle sağlığı etkilemektedir. Özellikle SARS CoV-2 pandemisi bu anlamda veteriner halk sağlığının, çevresel koşulların ve ekosistem bütünlüğünün ne denli önemli olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Ekosistemlerin bütünlüğünün bozulması ve ekolojik tahribat, arazi kullanımı, kentsel nüfusun yoğunlaşması ve artan uluslararası ticaret ve seyahat pandemilerin ortaya çıkışını ve yayılımını kolaylaştıran bir Zemin oluşturmaktadır. Zoonotik hastalıkların artışı ve bu anlamda da zoonotik virüslerin yaygınlaşması yeni pandemi tehditlerini birlikte getirmekte, veteriner halk sağlığını ve sağlığa bütüncül bakışı gerekli kılmaktadır. Çevresel koşulların olumsuz değişimi kontrol altına alınmadığı sürece tehlike büyüyecektir. Bu açıdan çevre sağlığı var olan çevre sorunları yanında yeni çevresel tehdit ve risklerin de çalışma alanıdır. İklim krizinin sağlık etkileri ve bu etkilere karşı alınması gereken önlemler bugün alanın en önemli gündem maddeleri arasında yer almaktadır. İklim krizinin etkisiyle sıcak hava dalgalarının ve aşırı hava olaylarının artışı ve bunların sağlık etkileri, ishalleri hastalıklar ve vektörlerle bulaşan hastalıkların sıklığında beklenen artış bu konuda üzerinde durulan belli başlı konulardır.

Bulaşıcı hastalıklar birçok açıdan tekrar dünyanın gündemine oturmuştur. DSÖ'nün 2019 yılında sağlık için tehdit olarak gördüğü 10 başlığın dördü bulaşıcı hastalıklardır. Bu dört başlık küresel grip pandemisi, Ebola ve diğer tehlikeli enfeksiyon etkenleri (Zika, Nipah, MERS, SARS başlıcaları), Dang Humması ve HIV olarak belirtilmektedir. Diğer tehditler arasında da çevre sağlığının yakından ilgilendiği konu başlıkları da yer almaktadır, bu tehditler hava kirliliği ve iklim değişikliği, bulaşıcı olmayan hastalıklar, kriz bölgelerinde yaşama, antimikrobiyal direnç, yetersiz birinci basamak hizmeti, aşı kararsızlığıdır. DSÖ ayrıca bir "öncelikli hastalıklar listesi" oluşturarak bu listedeki hastalıkları yakından izlemektedir. İlk olarak 2015 yılında yayımlanan ve salgın potansiyeli nedeniyle halk sağlığı acil durum riski taşıyan hastalıkları ve bu hastalıklara yönelik araştırma ve incelemeleri öncelikle kapsayan listede Kırım Kongo Kanamalı Ateşi, Ebola virüs ve Marburg virüs hastalığı, Lassa ateşi, MERS-CoV ve SARS, Nipah virüsü hastalığı, Rift Vadisi hastalığı, Zika hastalığı ve "Hastalık X" olarak adlandırılan, "ciddi bir uluslararası salgın oluşturan ve bilinmeyen bir patojenden kaynaklanabilecek hastalık" biçiminde tarif edilen olası hastalıklar yer almaktadır. Dolayısıyla zoonotik hastalıkların yaygınlaştığı, pandemilerin sıklığı ve yeni bulaşıcı hastalıkların ortaya çıktığı öte yandan eski bazı bulaşıcı hastalıkların yeniden artışa geçtiği bir dönemde çevre sağlığı bu başlık ve hastalıklarla ilgili rol ve işlevlerini güçlendirmektedir. Öte yandan davranışsal ve sosyal çevresel bileşenler bulaşıcı olmayan hastalıklarda da önemli hale gelmiştir.

Ülkemizde çevre sağlığı alanı özellikle halk sağlığı disiplini altında gelişmiş ve gelişimini sürdürmektedir. Ülkemizde çevre alanında karşılaşılan ana başlıklar, müsilaj, yangınlar, kuraklık, su sorunları, aşırı yağışlara bağlı sel ve taşkınlar, bazı aşırı hava olayları gibi son dönemde ortaya çıkan sorunlarla birlikte hava kirliliği, kentleşme dinamikleri, enerji üretimi ve kaynakları, fosil yakıtlar, altyapı ve ulaşım sorunları, atık su artımı ve atıklar, plastik kullanımı, tarımsal kimyasallar, su ve gıda güvenliği sosyal çevre sorunları, kazalar ve şiddet, göçler ve etkileri gibi birçok başlığı kapsamaktadır.

En geniş anlamıyla çevre, içinde yaşadığımız ve yaşamımızı var ettiğimiz alandır. Bu alan; ev ofis, kent vb. gibi mekânlar ve yerleşimler olabildiği gibi sosyal kültürel davranışsal alanları da içerir. Sağlığı bir iyilik hali olarak tanımlamak, bu iyilik halinin sadece bedenimizi değil çevremizi de kapsamasını gerektirir. Bu nedenle de "çevresel iyilik hali" ve "ekolojik iyilik hali" bu tanımın ayrılmaz bir parçasıdır. Her geçen gün yeni çevresel tehditlerle ortaya çıkan sorunların belirlenmesi, önlenmesi ve sorunların çözülmesine yönelik olarak çevre sağlığı, çok disiplinli, çok sektörlü ve ciddi ve geri dönüşümsüz hasar söz konusu olduğunda sonuçlar kesin olarak gösterilememiş de olsa korumaya yönelik müdahaleler yapılması ve etkenle karşılaşmanın önlenmesi-sınırlanması gerekliliğini ifade eden "ihtiyatlılık ilkesi"ni esas alarak gelişimini sürdürmektedir.

Kaynaklar

1) Detels R, Beaglehole R, Lansang MA, Gulliford M (eds). *Textbook of Public Health*. 5th edition, Oxford University Press Print Publication, Sep 2009.

2) Güler Ç. *Çevre ve Sağlık İlişkisi*. İçinde: Güler Ç (Ed) *Çevre Sağlığı (Çevre ve Ekoloji Bağlantılarıyla)* ed. Çağatay Güler, 2012, Yazıt Yayıncılık, Ankara (Cil 1): 25-38.

3) Güler Ç. *Büyük Çevre Sözlüğü* Yazıt Yayıncılık, Ankara 2013: 264-265.

4) *Environment and health: the European charter and commentary*. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, 1990, p. 18 (WHO Regional Publications, European Series, No. 35).

5) Brulle RJ, Pellow DN. *Environmental Justice: Human Health and Environmental Inequalities*. *Annu Rev Public Health* 2006; 27:103-24.

6) WHO. *Environmental Impacts on Health*. https://www.who.int/quantifying_ehimpacts/publications/PHE-prevention-diseases-infographic-EN.pdf?ua=1 Erişim tarihi: 15 Ağustos 2021